

ISSN: 2957-3874 (Print)

Journal of Al-Farabi for Humanity Sciences (JFHS)

<https://iasj.rdd.edu.iq/journals/journal/view/95>

مجلة الفارابي للعلوم الإنسانية تصدرها جامعة الفارابي

תופעת שיכול עיצורים בשפות השמיות מחקר השוואתי

ظاهرة القلب المكاني في اللغات السامية "دراسة مقارنة"

م. ر. رواء خالد صبري

جامعة بغداد / كلية اللغات / قسم اللغة العربية

Metathesis phenomenon in Semitic languages
a comparative study

תקציר:

המחקר מתייחס לתופעה פונולוגית נפוצה בשפות השמיות, שהיא עוסקת בהחלפה בין עיצורים במילה על פי מיקום העיצורים בתוך המילה. הבחינה הזו מסייעת להפחתת המאמץ הפיזי בניבוי ומקטינה את הקוד הפונולוגי של השפה. ישנם שני סוגים עיקריים לתופעה הזאת: שיכול עיצורים שנובע מהחלפת עיצורים באופן רגיל והוא לא קבוע, ושיכול עיצורים בבניין התפעל באופן קבוע. התופעה מתרחשת בין עיצורים סמוכים, ובין עיצורים לא סמוכים שי ביניהם חציצה בתנועה. הסביבה משפיעה על תהליך שיכול העיצורים, כך שהשפות השמיות המצויות במקומות סמוכים יותר עשויות להשפיע זו על זו במידה מסוימת.

לפעמים מלווה התופעה הזאת מספר תהליכים פונולוגיים בגלל הצורך הפונטי בסביבת העיצורים השכנים במילה. מילות מפתח: שיכול עיצורים- מורפולוגיה- פונולוגיה- שפות שמיות.

חשיבות המחקר:

1. הבנת התפתחות השפות: עזרה להבנת התהליכים הפונולוגיים והתפתחות השפות השמיות.
2. השפעה על הדינמיקה הפונולוגית: הבנת השפעת הסביבה והתחרות בין האלפזים על הדינמיקה הפונולוגית.
3. השפעה על התפתחות השפות העכשוויות: הבנת השפעות ההיסטוריות על השפות המודרניות.

מטרות המחקר:

1. הסבר והפרטה: הסבר והפרטה של תהליכי השיכול העיצורי בשפות השמיות.
2. השוואה וניתוח: השוואה וניתוח של תהליכי השיכול בשפות שונות.
3. הצעת דרכים למחקר עתידי: הצעת דרכים למחקר עתידי בתחום הפונולוגיה של השפות השמיות.

מתודולוגיית המחקר:

המחקר מסתמך על מתודולוגיה השוואתית ותיאורית-אנליטית לניתוח תופעת שיכול עיצורים בשפות השמיות. הגישה ההשוואתית מזהה דמיון ושוני בין שפות כמו עברית, ערבית, סורית, אכדית ואמהרית ועוד, ואילו הגישה התיאורית-אנליטית בוחנת לעומק תהליכים דקדוקיים ופונולוגיים ייחודיים בכל שפה. שילוב מתודולוגיות אלו מספק הבנה רחבה של שיכול עיצורים ככוח מאחד וכמנוע לחדשנות לשונית.

ملخص:

تتعلق الدراسة بظاهرة صوتية شائعة في اللغات السامية، تتعلق باستبدال الصوامت في الكلمة حسب موقع الصوامت داخل الكلمة. يساعد هذا الجانب على تقليل الجهد البدني في النطق ويقلل من الشغرة الصوتية للغة. هناك نوعان رئيسيان لهذه الظاهرة: القلب المكاني غير الثابت الذي ينتج عن الاستبدال الطبيعي لمكان الصوامت، والقلب المكاني الثابت في تغيير مكان الصوامت. تحدث الظاهرة بين الصوامت المتجاورة، وبين الصوامت غير المتجاورة والتي يفصل بينها حاجز صوتي. تؤثر البيئة على عملية القلب المكاني، لذا فإن اللغات السامية المتقاربة قد تؤثر على بعضها البعض إلى حد ما. وفي بعض الأحيان تكون هذه الظاهرة مصحوبة بعدد من العمليات الصوتية بسبب الضرورة الصوتية لبيئة الصوامت المتجاورة في الكلمة. الكلمات المفتاحية: القلب المكاني - علم الصرف - علم الأصوات - اللغات السامية.

Abstract:

The study concerns a common phonological phenomenon in Semitic languages, which deals with the replacement of consonants in a word according to the position of the consonants within the word. This consideration helps to reduce the physical effort in the dialect and reduces the phonological code of the language. There are two main types of this phenomenon: Metathesis, which results from the replacement of

consonants in a normal manner and is not constant, and Metathesis in a construction that is constantly acted upon. The phenomenon occurs between adjacent consonants, and between non-adjacent stops that are separated by a vowel. The environment affects the process of Metathesis, so that Semitic languages that are located in closer places may influence each other to a certain extent. Sometimes this phenomenon is accompanied by several phonological processes due to the phonetic need for the environment of neighboring consonants in a word. **Keywords:** Metathesis- morphology- phonology- Semitic languages.

מבוא:

שיכול עיצורים (Metathesis) הוא החלפת סדר העיצורים במילה. יש שני סוגים של שיכול עיצורים: א- שיכול עיצורים סדיר וניתן לחזותו מראש, לדוגמה שחל ב פ' הפועל של בניין התפעל כשהיא עיצור שורק.

ב- שיכול עיצורים בלתי סדיר, לדוגמה שאר המילים.⁽¹⁾

"לשים בסדר אחר" הוא העברת מקום הצלילים או הברות במילה. לרוב, הכוונה היא להחלפה של שתי הברות רציפות או יותר, המכונה שיכול עיצורים סמוכים⁽²⁾ או החלפת מקום העיצורים.⁽³⁾

שיכול עיצורים עשוי להיות כרוך גם בהחלפת צלילים לא רציפים, הידועה "שיכול עיצורים לא סמוכים", המכונה גם היפרתזה,⁽⁴⁾ כפי שמוצג בדוגמאות של שינוי צלילים בין מילים בשפות השמיות להלן.

תופעה דומה לזו נקראה (אנגרמה) או שיכול אותיות (Anagram): שהיא כמעין שעשועי לשון שבהם נוצרים מילים חדשות דרך ערבוב אותיותיהן של מילים קיימות.⁽⁵⁾ האנגרמה מופיעה ביוון ובאירופה בתקופת ימי הביניים,⁽⁶⁾ ובכן גם בתורה יש אנגרמה לדוגמה במילים בעלות משעות זהה אך סדר אותיות שונה: "שְׁמֶלֶה-שְׁלֶמָה" "כָּבֶשׂ-קָשָׁב".⁽⁷⁾ בערבית יש תופעה דומה לזו נקראה (جناس تصحيقي) (Epanalepsis) לדוגמה במילים: "درج- جرد- رجد".⁽⁸⁾

שיכול עיצורים בשפות שמיות:

בפונולוגיה לא ניתן להתייחס לעיצורים באופן פרטי לחלוטין, אלא ניתן לשנות עיצור בסביבה מסוימת באופן שייצור התכתבות שבסביבות אחרות היא חריגה. זה מתואר בדרך כלל ביצירות הקלאסיות כהטמעה והתפרקות. למשל ט' עברית, אינה מתכתבת בדרך כלל לת' /t/ ערבית. אבל אין ספק ש-"קטל" העברית תואם את "qatala" הערבי באותו מובן. השינוי נורמלי שקשור לסביבת ה-q/-וה-/l. וזה תלוי בקרבה הסמנטית הברורה של המילים בשתי השפות השמיות.⁽⁹⁾

יתרה מכך, מילה עשויה להיות מיוצגת בשפה קשורה על ידי מילה בעלת אותם עיצורים אך בסדר שונה, ביצירות הסטנדרטיות זה מכונה בדרך כלל "שיכול עיצורי", זה לא יכול להימצא רק בין שפה מוכרת אחת לאחרת, אלא שפה אחת עשויה להציג בעצמה צורות חלופיות, עם אותם עיצורים בסדר שונה. הדוגמאות העבריות הסטנדרטיות "שלמה = שלמה" ו"כבש = כשב".

ההסתברות לשיכול עיצורים תשתנה בהתאם לשפה שעמה קשורה העברית, נראה שבאתיופית, למשל, יש שיעור גבוה יותר של מקרים מאובטחים, ביחס לעברית, מאשר בערבית.

יתרה מכך, הסברים רבים שהתבססו על שיכול עיצורים לא מצאו הסכמה כללית, ויש לראות בהם לא ודאיים. ברוקלמן מקשר בין המילה "חנש" "בערבית לבין "נחש" בעברית, שמשמעותן של שתיהן היא "serpent", אבל זה מוטל בספק, ונדחה על ידי פ.ד.פ. ההתייחסות המושכת של "maxara" באתיופית יש המלה "רחם" בעברית של אותה משמעות הייתה שנויה במחלוקת, אם כי היא נחשבת כנראה נכונה על ידי לסלאו. בעל הסבר שונה לחלוטין משיכול עיצורים, כך שלמילים שצוטטו אין מקור משותף כלל. חוקרים שעשו שימוש בהסברים התלויים בשיכול עיצורים, כמו ג'יי בארת' בספרו "Etymologische Studien", ספגו עקב כך ביקורת רבה.⁽¹⁰⁾

בנוסף, הדיקדוק ההשוואתי המסורתי טעה כשחיבר יחד שתי תופעות שונות בתכלית.

- ייתכן שהכוונה היא שצורה הייתה קיימת מבחינה היסטורית ושאהר כך התרחש שינוי בסדר הפונמות שלה. זה, מניחים, הכוונה כשאומרים שזו שיכול עיצורים.

- סיבות מיוחדות הביאו לשינוי רצף במילה הזאת, אך לא פעלו באופן אוניברסלי כל כך שהביאו לאיתור הצורה הישנה יותר משימוש. בכל מקרה אמור לקרות שינוי היסטורי מצורה אחת לאחרת.

יתר מכך, "שיכול עיצורים" פירושו שינוי לשוני ברצף הנראה כדיבור, ולא הפרעה גרפית, כלומר העתקה מוטעית של תווים בסדר שגוי. מדי פעם נעשה שימוש במילה במה שנראה כמו המובן האחרון.

לגבי הפועל "ויעש" ריידר טען שהפועל "חייב להיות" = בערבית "سعى" "sa'a", הוא ממשיך: ניתן להסביר את השגיאה באמצעות שיכול עיצורים, הנפוצה בעברית כמו בשאר השפות השמיות האחרות. נראה שהאזכור של 'שגיאה' מתכוון לשגיאה גרפית. אם כן, זה שונה משיכול עיצורים כפי שהוא מתכוון בדרך כלל בדיקדוק ההשוואתי.

הפילולוגים של ימי הביניים, אבן ג'נאח, למשל, ב-"רחש לבי דבר טוב", מסביר שהלב "מזיע" מילים טובות, כסוג של מטפורה. הסבר זה תלוי בשימוש ב"זיעה" של "رشح" "rashax" הערבית.

לסיכום, אם כן, עלינו לשפוט כי קיומה של התופעה המתוארת באופן מסורתי כשיכול עיצורים, ביחסים בין שפה שמית אחת לאחרת, אינו ניתן לערעור, אלא שהפנייה אליו, במקרים שבהם זהות המילה העברית בעצמה מוטלת בספק רב, מבחינה סטטיסטית אינה סבירה במיוחד. רק מדי פעם אנחנו יכולים לצפות שזה יוביל אותנו לפתרון אמיתי.

לעניין שיכול העיצורים נוכל להצטרף בנוחות גם לעניין הניב. כבר דיברנו על מקומו של הניב בכלל, ונשאר רק להראות את הדרכים שבהן הפנייה לדיאלקט פעלה במקרים מסוימים.

גיום דן בשימוש בערבית בהבהרת מילים עבריות וכותב: ערבית היא שפה בעלת תוכן גדול בהרבה מהערבית ה'קלאסית' המבוססת על שפתם של משוררי נג'ד. הערבית כוללת את הדיאלקטים של כל השבטים בכל אזורי חצי האי; לפיכך לגיטימי לצטט צורות דיאלקטיות ידועות וצורות שנוצרו באמצעות שיכול עיצורים או החלפת עיצורים.

אולם, בתוצאה, קבלתם של מספר שינויים, כלומר השימוש ב-(1) כל הניבים או כולם כאחד, (2) שיכול עיצורים, (3) כתיבה עיצורית חריגה, פירושה פשוט קשר מעורפל מאוד בין המילים העבריות והערבית מילים שאליהן הם מופנים. הקורא יכול לשפוט בעצמו מבחירה אקראית כגון:

"גאל" = "לג", "גמר" = "כמל", "ילק" = "ורק", "נוק" = "מק"

בין השאר תופעה מתרחשת גם בניבים כנעניים, כולל אוגרית: "lsh" או "lpsh", "nbk" או "nkp", "tbt" או "tpt", "rpt" באוגרית אבל בעברית "rbt", "npsh" או "nbsh".

אכן, אין סיבה להפתיע שזה יהיה אפשרי. דבר אחר לגמרי להניח שבכך הוכח שזה כך, או אפילו סביר. רק כדי לצטט טיעון נגד אחד, יש לשקול את האפשרות שהדוגמאות שצוטטו נוצרות רק בסביבות מסוימות והן, בשפת הפילולוגיה המסורתית, הטמעות והתפלגות; ויתרה מכך, שאלו קשורים לאופי הפונטי המיוחד של הצלילים באוגרית ולעובדה שלשפה זו היה מלאי פונמות מוחלט השונה באופן מהותי מזה של העברית. לפיכך אחד השינויים מתרחש אחרי /th/, פונמה שאינה קיימת בעברית; שניים אחרים מתרחשים לפני /sh/. המילה "נפש" בעברית מופיעה לא רק במקומות אחרים, אלא בקהלת עצמה, רק בצורתה העברית הרגילה עם /p/; אותו הדבר נכון לגבי "שפט" לכן, זוהי התחייבות מעורפלת לחלוטין לטעון שכאשר /b/ ו-/p/ עשויים להיות חילופים חופשיים בניבים כנעניים מסוימים בסביבות מסוימות, ניתן להרחיב את זה בפשטות ואמור לחול על כל מילה בעברית.

שיכול עיצורים או החלפת מקום העיצורים במילה מתרחש בכל השפות השמיות. והוא קשור לתופעה המתבטאת באופן הולם בביטוי "הלשון שלו מעדה". שיכול העיצורים יכול להיות רציף, כלומר העיצורים שעוברים בתופעה נמצאים במגע ללא כל תנועה ביניהם, "xuptu" ו-"xutpu" שמשמעותה "ראש חץ ברונזה", בעברית "שמלה" ו-"שלמה", בסורית "ܬܠܬܐ" ו-"ܬܠܬܐ" /tld/ שפירושה "ילד". זה יכול להיות גם לא רציף, כלומר, העיצורים מופרדים על ידי תנועה, כמו בפניקית /hl̥s/ ו-/halōs/, ובארמית קדומה /hl̥s/ ו-/ḥaṣal/, ובטיגרית /laḥaṣa/, בעברית "כבש" ו-"כשב", בעברית /ta'ala/ ובעברית "" /tal'a(tun)/, "נחל מים", בעברית "עצם" /āṣam/ ובערבית "غمض" /ḡamaḍa/, "עצם את העיניים", בגעזית /nakasa/ ו-/nasaka/, "נשך", בהררית /sinān/ ו-/lisān/, "שפה", בהחלפת /l/ ← /n/, טיגרית /mawarri/ ו-/marawi/, "מקלות", בארמית החדשה "צחיד" /sāhid/ ו-"חזיד" /ḥazid/ משורש "חצד" /ḥṣd/ "קציר", בגרית אתיופית /kāzābā/ ו-/kābāzā/ "כזב", יחסי שיכול עיצורים מופיעים בתחום האפרו-אסיאתי באופן גדול ביותר, כפי שמופיע למשל מהפועל המזרחי כושי /ḡal/ ו-/d'el/ (שפות סאם, אורומו, סהו) "ללדת", בהשוואה עם השמית /wlyid/ או באורמו /dabra/ או /darba/ "לעבור", הקשור לערבית "دَبَّرَ" /dabara/ "לעבור".⁽¹¹⁾

באופן כללי, אין דוגמאות מספיקות לשיכול עיצורים באותה שפה כדי לאשר הצהרה ברורה על התנאים הפונטיים שבהם מתרחשת התופעה. עם זאת, אין ספק שאחד מהעיצורים המוחלפים במקום במקרים רבים הוא /l/ או /r/, כלומר אחד משני העיצורים ה-"נוזלים". מלבד הדוגמאות המצוטטות, ניתן להתייחס למשל לשמה של האלה הקאסית הידועה בבבל כ-/Šumaliya/ אך נקראת /Šum/ באוגרית, עם שינוי נוסף /l/ ← /n/. באשורית-בבלית /similtu/ "סולם", תואמת את העברית במילה "סולם" /sullām/, ובארגובא /māsālal/, ובפרסית /ḥurma/ "תאריך", מושאלת בערבית עומנית כמו /ḥumra/. גם כן /argal/ ו-/āgral/ פירושם בערבית "אדיש". בגעזית /aqrab/ "עקרב", מקביל בטיגרית ל-/arqab/, בעוד בארמית נמצא /trḡ/ ← /tar'ā/ המקביל ב"כנענית" /tgr/ ← /š'r/ "שער", "דלת".⁽¹²⁾

בעברית, שיכול העיצורים חל בין עיצור השורש הראשון ועיצור ת' של הבניין.⁽¹³⁾

שיכול עיצורים באמהרית:

לאמהרית יש כמה דפוסים קטנים של צורת שיכול עיצורים, כפי שהראה וולף לסלאו. לדוגמה, /kəbrit/ במשמעות "מתאים" מבוטא לפעמים כ-/kəbit/ או /mogzit/ במשמעות "אומנת" מבוטא לפעמים כ-/mozgit/. המילה /sāno/ במשמעות "יום שני", שהיא הבסיס למילה "יום שלישי" /maksāno/, ולעתים קרובות הגויה בשיכול עיצורים כ-/maskāno/. כל הדוגמאות הללו מציגות זוג עיצורים הפוכים, כך מתחילה את ההברה הבאה.⁽¹⁴⁾

שיכול עיצורים בערבית קלאסית:

תופעה זו בערבית נפוצה ביותר, וישנם שני סוגים:

א- שיכול עיצורים סטנדרטי: סוג זה מתרחש באופן קבוע, כלומר תבנית תוך גזירה או נטייה מורפולוגית כאישר באים שני העיצורים הגרוניים "א-א" בסוף המילה,⁽¹⁵⁾ כדלקמן:

- גזירת בינוני פועל משורש תלת-עיצורי נע"א בבניין (פאלע) ולא (פאלע), לדוגמה הפועל "גא" "בא", בנטייה לבינוני פועל צריך להיות "جَاءَ" העיצור "ي" (ي) באמצע המילה בא בתנועת (פתח) (פתח) נהפך ל עיצור א' וזהו כלל קבוע.⁽¹⁶⁾ העיקר (مجيئ) בינוני פועל מפועל בעל שורש תלת-עיצורי הוא (جاء) שכאן כפוף לכלל המורפולוגי שקובעת אם ע"הפ היא י' או ו' ולפניהם א' נהפכים ל א' (המזא).⁽¹⁷⁾ על כן נהפך ל- (جاء) לחציצה בין שני העיצורים א' (המזא), על כן מתרחש שיכול עיצורים בין י' ו א' (המזא) ל- (جاء), אז נפגשים שני שוואים, לאחר כך נהפך לצורה (جاء).

- בבניין (فعلية) ל"א, לדוגמה: "خطبة" בריבוי "خطباء", אז נהפך י' ל- א' (המזא), וכתוצאה היא צורת "خطباء", על כן נעשה שיכול עיצורים למניעת זה, וכתוצאה משיכול העיצורים היא צורת "خطباء" נהפכה ל- (خطباء),⁽¹⁸⁾ אחר כך נהפכה המילה שוב ל- (خطباء), ונעשה החלפת העיצור י' ל- א' להיות (خطباء), אז מוחלף העיצור א' ל- י' בגלל קיבוץ שלושה עיצורים א' (أ, إ, ا) להיות בצורה הידועה בריבוי (خطباء).

ב- שיכול עיצורים שרירותי: שיכול עיצורים לא קבוע במלים, נובע מסיבות, כדלקמן:

- הבדלים דיאלקטיים: ריבוי הניבים בערבית מוביל לכללים פונטיים מסוימים, כולל שיכול עיצורים, לדוגמה המילה "يُس" מבוטאת בחלק מהדיאלקטים "أيس", נראה שסיבה זו לא רק בערבית אלא גם באנגלית לדוגמה המילה "pretty" מבוטאת בניב הבוקרים "purty".⁽¹⁹⁾

- שגיאות הגייה: יש חוקרים הסבורים שתופעת שיכול העיצורים נוצרה כתוצאה מהגייה שגויה של כמה מילים בשפה, דהר שהוביל לשימוש הנפוץ ולהתקבעותן בשפה מסוימת. (20)
- שינויים היסטוריים: נראה ששינויים היסטוריים הם הסבר הגיוני לתופעה שחלה על מבנה מילים מסוימות (1), הן שעוברות שינויים סטנדרטיים והן לא סטנדרטיים, וגם המרחק הגיאוגרפי של דוברי שפה מסוימת לאופן ההגייה של מילה מסוימת, מוביל להופעתה של ניבים שונים או שפות שונות, כולל מה שקורה בתוך משפחת שפות (2) אחת כפי שקורה בשפות השמיות והשינוי המתרחש בין שפותיהן והמרחק שלהן משפת האם, שהוביל לתופעות כמו החלפת עיצורים, שיכול עיצורים, השמטה ופיצוי. (3)

שיכול עיצורים בערבית המצרית:

דוגמה נפוצה לשיכול עיצורים בערבית מצרית היא כאשר משתנה סדר עיצורי השורש של המילה.

ערבית קלאסית /zawj/ ← ערבית מצרית /gōz/ "בעל"

ערבית קלאסית /mil'aqah/ ← ערבית מצרית /ma'la'a/ "כפית"

פרסית ← ערבית קלאסית /zanjabīl/ ← ערבית מצרית /ganzabīl/ "ג'ינג'ר" (21)

הדוגמאות הבאות לשיכול עיצורים זהו בטקסטים בערבית מצרית, אך אינן בהכרח נפוצות יותר מהאיות האטימולוגי שלהן: (22)

ערבית קלאסית /yil'an/ ← ערבית מצרית /yin'al/ "קללה אלוהים!"

ערבית קלאסית /falsafah/ ← ערבית מצרית /falfasa/ "פילוסופיה"

במילים שאולות הבאות להלן נמצא לפעמים גם שיכול עיצורים:

/manalog/ ← /malanōg/ "מונולוג"

/mustashfa/ ← /mustafsha/ "בית חולים"

/banalti/ ← /balanti/ "עונש" (בכדורגל)

אולי הדוגמה המובהקת ביותר לשיכול עיצורים בנבי המצרי היא השם המודרני של העיר (אלכסנדריה) /Al-Iskandariya/, בנוסף להמרה מ-(x) /ks/ ← ל-/sk/, האלף הראשון של אלכסנדריה נותח מחדש כמילת הגדרה בערבית.

בערבית קדם-קלאסית, למשל, "يصدق" /yatsaddaq/ ← "يصدق" /yassadaq/ "הוא יוכיח את צדקתו". (23)

שיכול עיצורים בארמית:

בארמית, לפחות, יש צורה של שיכול עיצורים בין העיצור הראשון של השורש לבין הבניין, (24) למשל, "תפעל" "תעל" לדוגמה: "אסתמך" /estamex/ "נשען" "איסתמן" /estaken/ "אישתמש" /ishtamesh/ "משתבח" /mishtabex/.

שיכול עיצורים באכדית:

פעמים שהצורה הפרוטו-שמית המשוערת מאירה את צורת המילה בשפה מסוימת באור חדש. מקרה כזה הוא השם "דִּבְשׁ" בעברית. הלשונות השמיות האחרות מצביעות על המקור בשיכול עיצורים "dibšu": בערבית "دبس" מעתק העיצור ش (š) ← س (s) באכדית "dišpu", כלומר חל שיכול עיצורים והידמות ה-ב' הקולית ל-ש' האטומה, וכך במעתק ה-ב' (b) ← ל-פ (p), בארמית "דִּבְשׁ" בקפיצת הטעם להברת העזר, אבל לפני העיצור המידע הסופי כלומר העיצור (א') "דִּבְשׁא" כלומר (ב') רפה אחרי תנועה, וגם "דִּבְשׁא", כלומר בהידמות החיריק לעיצור השפתי (ב'). לכאורה אפשר היה לדבר על מציאות שני משקלים ללא קשר ביניהם: (קטל) ברוב הלשונות לעומת (קטל) בעברית. אולם המשקל (קטל) נשמר גם בעברית בנטייה: "דִּבְשִׁי". כן יש לשים לב לפתח בהברה המוטעמת (דִּבְשׁ). לפי מבנה ההברות בעברית היינו מצפים לקמץ, כרגיל בשמות. הניקוד בפתח מרמז על השפעה זרה (ארמית). על כן מסתבר שגם את (דִּבְשׁ) בעברית יש לשחזר הפרוטו-שמית. בהשפעת הארמית "קפץ" הטעם להברה הסופית "dibšu" שנתהוותה מביקוע הצרור, ומכאן הפתח ולא קמץ. (25)

דוגמה נוספת כביכול פרדיגמטית ניתנת על ידי התחילית /t/ עם השורשים, שבדרך כלל מוחלפים עם העיצור הראשון של הפועל בתנאים קבועים, כלומר כאשר העיצור הראשון הוא שורק "ז, ס, צ, ש, ז, ש" /z, s, ts, s, sh/. באשורית בבליית ניתן להקדים את התחילית לצורה המילולית, למשל: /šitbutu/ ← /tišbutu/ "לתפוס", /zitqāru/ ← /tizqāru/ "הצטיין". (26)

שיכול עיצורים בעברית:

- בשמות:

תופעה זו של שיכול עיצורים חלה גם במסגרת המורפולוגית אך באופן לא קבוע, במקרה של חציצת תנועה לבין שני עיצורים. בעברית המקרא חלה תופעת שיכול עיצורים במיוחד בעיצורים סונורנטיים, לדוגמה, "שִׁמְלָה" /simla/ = שִׁמְלָה /salma/. יש גם תיעוד לשיכול עיצורים כשרק אחד מהעיצורים הוא סונורנטי, לדוגמה, "בְּהִלָּה" /behala/ = בְּהִלָּה /balaha/, "קהלה" = להקה, ובחלק מהמקרים גם לבין עיצורים לא סונורנטיים, לדוגמה, "כֶּכֶשׁ" /keves/ = כֶּכֶשׁ /kesev/ (27), הכוונה לעצורים סונורנטיים לעיצורי למנ"ר. תופעה זו נקראה גם, (תופעת חילוף סדר אותיות) הופעת מילה מוכרת בסדר אותיות שונה, ללא שינוי משמעותה.

לדוגמה:

"שִׁמְלָה" = שִׁמְלָה (שמות, כב, ח), (בראשת, לו, לו).

"כֶּכֶשׁ" = "כֶּכֶשׁ" (ויקרא, ה, ו), (ויקרא, יד, י).

"יִצְנָה" = "יִצְנָה" (דברים, כח, כה), (ישעיה, כח, יט).

בעברית החדשה נעשית גזירה לחלק מהמילים בצורת שיכול עיצורים, לדוגמה: "לקטרג" מן "קטגור", כלומר חל שינוי בסדר העיצורים בעת הגזירה שהיה צפוי "לקטגר". (28)

סוג של קרבה אטימולוגית בין נרדפים מתבטא באותם מקרים של חילופי עיצורים, הקרובים מבחינת מקום החיתוך שלהם במערכת אבירי הדיבור, לסוג זה שייכות המילים הבאות:

זעק=צעק, שחק=צחק, עלז=עלץ

לצד זוגות הנרדפים האלה קיימים גם זוגות של נרדפים, שנוצרו בגלל שיכול אותיות, כלומר החלפת מקומות של שני עיצורים סמוכים, לדוגמה:

בהלה=בלהה, שמלה=שלמה, קהלה=להקה⁽²⁹⁾

- במערכת הפועל:

התופעה מתרחשת בבניין התפעל במיוחד כשפה"פ אחד העיצורים השורקים: "ז, ס, צ, ש, ז", /z, s, ts, s, sh/, תלויים באחד העיצורים ההומואורגניים, ⁽³⁰⁾ חוככים או מחוככים מיד, במקרה זה מתחלף פ' הפועל עם העיצור הסמוך לפניו, כלומר עם העיצור (ת) של תחילת הבניין, לדוגמה "סדר" /sider/ ← *הסדר /hitsader/ ← הסתדר /histader/.

סמיכות העיצורים בצרור גורמת לאחר שיכול העיצורים עשויה להתרחש הידמות קולית, מלבד ה-"ס" וה-"ש" שהם בלתי קוליים דומים ל-"ת", לכן לא חלה הידמות קולית ביניהם, לדוגמה, שלם ← *השלם /hifdalem/, אבל ה-"ת" בלתי קול הופך ל-"ד" הקולי, לדוגמה, *התזמן /hitzanem/ ← הזדמן /hizdamen/, או הידמות נחצית, במקרה של "צ" הניחשב כעיצור נחצי במקרא כך העיצור "ת" הופך למקבילו הנחצי הבלתי קולי שהוא-"ט", לדוגמה, *התצער /hitts'er/ ← הצטרע /hitst'a'er/.

אבל תשומת לב חשובה במקרה של צרור עיצורים שהשני בבנין התפעל אחרי ה-"ת" הוא עיצור אינו הומואורגני, למשל הווילוניים "ק", הסדקיים "א", או השפתיים "מ", לא חל חוק השיכול, לדוגמה "קשט" ← התקשט /hitkset/, "אחר" ← התאחר /hit'a'her/, "מקד" ← התמקד /hitmaked/ ⁽³¹⁾.

הסיבה העיקרית לשיכול עיצורים בשפות השמיות ובינהים העברית היא ההידמות, ⁽³²⁾ שנחלקה לשני סוגים:

1- ההידמות המלאה: היא מקרה שיש בו תוצאה מן הדמות צליל מסוים שנעשה זהה לצליל אחר. במקרה שבו חלה ההידמות המלאה בין צלילים (עיצורים) מבלי חציצה ביניהם, התוצאה לכך תהיה התלכדות בעיצורים. במקרה הזה העיצור המתלכד מקבל דגש משלים שמביע על התהליך שנוצר.

2- ההידמות החלקית: מקרה הפוך למקרה ההידמות המלאה, הצליל המידמה נותר שונה מהצליל האחר בחלק מתכונותיו ולא נהפך זהה לו ⁽³³⁾.

כשפה"פ היא "ט" או "ד" חלה בבניין התפעל, הידמות מלאה + התלכדות עיצורים ⁽³⁴⁾:

"ישמן, תדפקו, הטנה, הדרדר"

כשפה"פ "ז" או "צ" חלה בבניין התפעל, הידמות חלקית + שיכול עיצורים:

"הזדמן, הזדקן, הזדעזע, הצטינו, הצטלמתי, הצטמקות"

כשפה"פ היא "ת" חלה בבניין התפעל, התלכדות עיצורים:

"התמר, התמם" ⁽³⁵⁾

המסקנות:

1- תופעת שיכול עיצורים היא בעיקר תופעה מורפו-פונולוגית, כפופה לפעמים להרמוניה פונטית, כלומר יש צורך לא רק התחום הפונולוגיה אלא גם בתחום הפונטיקה, וזה בגלל מידת הקרבה בעיצורים שכנים בני אותו מקום חיתוך, או לפחות קרובים במקום החיתוך.

2- בדרך כלל יש שתי צורות של שיכול עיצורים בשפות השמיות, הראשונה היא קבועה וזו השנייה לא קבועה.

3- גיוון הסיבות להופעת תופעת שיכול עיצורים ברוב השפות השמיות, בין אם הבדלים דיאלקטיים או שגאות הגייה או שינויים היסטוריים.

4- שיכול עיצורים היא תופעה כללית לא רק בשפות השמיות, אלא גם ברוב השפות האנושיות.

5- בעברית תופעת שיכול עיצורים, במיוחד בבניין (התפעל), לפעמים עוברת המילה בשורה של שינויים פונולוגיים, מלבד השיכול, כלומר חל הידמות והתלכדות בו בזמן, והוסף על כן, החלפת העיצור במקום עיצור אחר היא לא שרירותית, אלא מתרחשת באופן שקול, כלומר יש להביא את המקביל של העיצור הנשמט בעל תכונות פונטיות: תכונת הקוליות, תכונת מקום החיתוך ותכונת אופן החיוך.

6- השפה המסובכת ביותר בה מתרחש שיכול עיצורים היא הערבית, בשל מאפייניה הלשוניים, בניגוד לשפות שמיות אחרות שבהן התופעה מתגשמת בהחלפת מקום העיצורים בלבד.

ביבליוגרפיה

המקורות הערביים:

1- دنيا عباس محمد سامي، القلب المكاني أنواعه وأسبابه، مجلة الجامعة العراقية، العدد ٥٥- الجزء ٣.

2- رضي الدين محمد بن الحسن، شرح شافية ابن الحاجب، تحقيق محمد الحسن وأخريين، الجزء الأول، دار الكتب العلمية، بيروت، ١٩٧٥.

3- سيبويه: الكتاب، تحقيق عبد السلام هارون، الهيئة المصرية للكتاب، الجزء الرابع، القاهرة، ١٩٧٩.

4- مبارك مبارك، معجم المصطلحات اللغوية، معجم المصطلحات اللغوية، الطبعة الاولى، دار الفكر اللبناني، بيروت، ١٩٩٥.

5- رحيمه، مجيد عبود. الاخطاء اللغوية في اللغة العبرية الاسباب والدوافع. بحث منشور في مجلة كلية الاداب جامعة بغداد العدد (١٣٢) آذار ٢٠٢٠، ص ١٢.

6- رحيمه، مجيد عبود. الاخطاء اللغوية في اللغة العبرية الاسباب والدوافع. المصدر السابق، ص ١٠.

המקורות העבריים:

1- אורה רודריג-שוורצולד ואחרים, פרקים במורפולוגיה עברית, כרך ב' ו ג', ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2002.

2- אשר לאופר, מבוא לבלשנות, יח' 4-5, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1989.

- ٣- אשר לאופר, תורת ההגה של העברית החדשה, יח' 5-7, ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1984.
 - ٤- יהושע בלאו, תורת ההגה והצורות של לשון המקרא, הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, 2010.
 - ٥- רוני שיר, מאגיה ומיסטיקה ביהדות: קבלה, כישוף, יכולות על-טבעיות, כתר הוצאה לאור, ירושלים, 1997.
 - ٦- רחל ראובינוף, חדוה ברקוביץ, אמירה אופנהיימר, מבוא לפסיכולוגיה, יחידות 4-6, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1990.
 - ٧- רפאל ניר, מבוא לבלשנות, כרך ד', ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1989.
 - ٨- רפאל ניר, פרקים בתולדות הלשון העברית, כרך 9-10, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 1994.
 - 9- שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב: עברית- הבנה, הבנה ולשון, הוצאת מטה, תל אביב, 2007.
- המקורות הלוועיים:**
- 1- April McMahon, An Introduction to English phonology, Edinburgh University press.
 - 2- El-Farnawany, Refaat. Ägyptisch-Arabisch als geschriebene Sprache: Probleme der Verschriftung einer Umgangssprache [Egyptian Arabic as a written language: the problems of spelling a colloquial language] (Thesis) (in German), Erlangen-Nürnberg: Friedrich-Alexander-Universität (1980)
 - 3- George Yule: the study of language edition, 3rd Cambridge University press.
 - 4- Hinds, Martin; Badawi, El-Said, eds, A Dictionary of Egyptian Arabic, Lebanon: Librairie du Liban, (1986).
 - 5- James Barr. Comparative Philology and the Text of the Old Testament with Additions and Corrections, Pennsylvania State University Press, 1989.
 - 6- Richards, J.& Shmidit, R, Longman dictionary of language teaching, applied linguistics.
 - 7- Strazny, Philipp, Encyclopedia of Linguistics, Vol. 2, M-Z. Chicago, Fitzroy Dearborn, (2005)
 - 8- Trask, Robert Lawrence, The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, (2000), p: 211
 - 9- van Oostendorp, Marc; et al. (eds.). The Blackwell Companion to Phonology. Vol. III, Phonological Processes. Oxford: Blackwell.
 - 10- Wolf Leslau. Reference Grammar of Amharic. Harrassowitz, Wiesbaden, 1995.
- מקורות האינטרנטי:**
- 1- he.wikipedia.org האנגרמה/
- השוליים של המחקר:**

- (1) יהושע בלאו, תורת ההגה והצורות של לשון המקרא, הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, 2010, עמ' 56.
- (2) Strazny, Philipp, Encyclopedia of Linguistics, Vol. 2, M-Z. Chicago, Fitzroy Dearborn, (2005) p: 679.
- (3) van Oostendorp, Marc; et al. (eds.). The Blackwell Companion to Phonology. Vol. III, Phonological Processes. Oxford: Blackwell. p. 1381.
- (4) Trask, Robert Lawrence, The Dictionary of Historical and Comparative Linguistics. Edinburgh: Edinburgh University Press, (2000), p: 211.
- (5) רחל ראובינוף, חדוה ברקוביץ, אמירה אופנהיימר, מבוא לפסיכולוגיה, יחידות 4-6, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1990, עמ' 14.
- (6) האנגרמה נפוצה גם באנגלית ומביעה על אירוניה, ומשמשת גם להביע על שם עט. ולפעמים משמשת להביע על סאטירה,
- (7) רוני שיר, מאגיה ומיסטיקה ביהדות: קבלה, כישוף, יכולות על-טבעיות, כתר הוצאה לאור, ירושלים, 1997, עמ' 164.
- (8) مبارك مبارك, معجم المصطلحات اللسانية, ص ٢٣.
- (9) James Barr. Comparative Philology and the Text of the Old Testament with Additions and Corrections, Pennsylvania State University Press, 1989, p: 96.
- (10) James Barr. Comparative Philology and the Text of the Old Testament with Additions and Corrections, Pennsylvania State University Press, 1989, p: 97.
- (11) Edward Lipiński, Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Peeters, 2001, p: 199.
- (12) Edward Lipiński, Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Peeters, 2001, p: 199.
- (13) Edward Lipiński, Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Peeters, 2001, p: 199.
- (14) Wolf Leslau. Reference Grammar of Amharic. Harrassowitz, Wiesbaden, 1995, p: 27, 28.
- (15) رضي الدين محمد بن الحسن, شرح شافية ابن الحاجب, تحقيق محمد الحسن وأخرين, الجزء الأول, دار الكتب العلمية, بيروت, ١٩٧٥, ص ٢٤.
- (16) سيبويه: الكتاب, تحقيق عبد السلام هارون, الهيئة المصرية للكتاب, الجزء الرابع, القاهرة, ١٩٧٩, ص ٢٣٨.
- (17) المصدر نفسه, ص ٣٤٨.
- (18) دنيا عباس محمد سامي, القلب المكاني أنواعه وأسبابه, مجلة الجامعة العراقية, العدد ٥٥- الجزء ٣, ص ٢٤٠.
- (19) George Yule: the study of language edition, 3rd Cambridge University press, p: 188.

- (20) Shmidit, R, Longman dictionary of language teaching, applied linguistics, p:329.&Richards, J.
- (21) Hinds, Martin; Badawi, El-Said, eds, A Dictionary of Egyptian Arabic, Lebanon: Librairie du Liban, (1986), p: 175.
- (22) El-Farnawany, Refaat. Ägyptisch-Arabisch als geschriebene Sprache: Probleme der Verschriftung einer Umgangssprache [Egyptian Arabic as a written language: the problems of spelling a colloquial language] (Thesis) (in German), Erlangen-Nürnberg: Friedrich-Alexander-Universität (1980), p: 158.
- (23) Edward Lipiński, Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Peeters, 2001, p: 200.
- (24) Edward Lipiński, Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Peeters, 2001, p: 201.
- (25) יהושע בלאו, תורת ההגה והצורות של לשון המקרא, הוצאת המזכירות המדעית של האקדמיה ללשון העברית, ירושלים, 2010, עמ' 37.
- (26) Edward Lipiński, Semitic Languages: Outline of a Comparative Grammar, Peeters, 2001, p: 200.
- (27) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, כרך ד', ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1989, עמ' 90.
- (28) אורה רודריג-שוורצולד ואחרים, פרקים במורפולוגיה עברית, כרך ב', ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 2002, עמ' 45.
- (29) רפאל ניר, מבוא לבלשנות, כרך ד', ההוצאה לאור של האוניברסיטה הפתוחה, תל אביב, 1989, עמ' 90.
- (30) המנוח עיצורים הומורגאניים (consonants homorganic), מציין לעיצורים שנחתכים באותו מקום החיתוך, כגון העיצורים השפתיים /m, b/. ראה על כן:
- רפאל ניר, פרקים בתולדות הלשון העברית, כרך 9-10, הוצאת האוניברסיטה הפתוחה, 1994, עמ' 58.
- ראה גם: אורה (רודינג) שורצולד, פרקים במורפולוגיה עברית, כרך ג, עמ' 208.
- (31) אורה (רודינג) שורצולד, פרקים במורפולוגיה עברית, כרך ג, עמ' 208.
- (32) שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב: עברית- הבנה, הבעה ולשון, הוצאת מטה, תל אביב, 2007, עמ' 219.
- (33) אשר לאופר, מבוא לבלשנות, יח' 4-5, עמ' 93-96.
- (34) שני המונחים בבלשנות מתייחסים לדגש המשלים שהוא דגש חזק מייצג מכפל, כשבאים שני עיורים רצופים זהים, הראשון בשווא נח ייבלע בעיצור השני.
- (35) שרה ליפקין, נועה בדיחי-קלפוס, שלב ב: עברית- הבנה, הבעה ולשון, הוצאת מטה, תל אביב, 2007, עמ' 217.